УДК 378.147013.3

Марина Ілляхова,
канд. філософських наук, доцент кафедри філософії і освіти дорослих, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Україна, Київ

Основні домінанти сучасного освітнього простору

Представлено аналіз сучасних освітніх підходів та виокремлено основні домінанти сучасного освітнього простору, що відповідають ціннісним орієнтирам інформаційного суспільства. Це дозволяє створити нові технології та методики навчання, збагатити освітній процес, який формуватиме системно-креативне мислення, що забезпечить оновлення якості освіти.

Ключові слова: інформаційне суспільство, освітній простір, освітня парадигма, саморозвиток, системно-креативне мислення.

Марина Ильяхова. Основные доминанты современного образовательного пространства

Представлен анализ современных образовательных подходов и выделены основные доминанты образовательного пространства, которое соответствуют ценностным ориентациям информационного общества. Это позволяет создать новые технологии и методики обучения, обогатить образовательный процесс, формировать системно-креативное мышление, что обеспечит обновление качества образования.

Ключевые слова: образовательное пространство, образовательная парадигма, саморазвитие, системно-креативное мышление.

Marina Ilyakhova. The main dominant modern educational space

The analysis of modern educational approaches and highlights the major dominant educational space, which correspond to the value orientations of the information society. This allows you to create new technologies and teaching methods, enrich the educational process, to form a system-creative thinking that will provide updated educational quality.

Keywords: educational community, the educational paradigm, self-development, systematic and creative thinking.

Глобалізація, швидка зміна технологій, перехід до інформаційного суспільства обумовлюють постійне підвищення якості, оновлення змісту та форм організації навчально-виховного процесу. Запровадження ефективних педагогічних технологій, створення нової системи методичного та інформаційного забезпечення, постійне оновлення змісту освіти і організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень є актуальною задачею, оскільки саме зростаючий освітній потенціал особистості та суспільства повинен забезпечити потужні позитивні зміни в економічній, інтелектуальній та духовній сферах.

Осмислення проблем освіти завжди привертало увагу багатьох дослідників і вирішувалася з позиції різних підходів. Зокрема, питання гуманізації освіти відображені в роботах таких авторів: З. Паттерсон, Г. Волетт, Г. Балл, Б.Бім-Бад, Г. Корнетон та ін. З точки зору культурологічного підходу проблеми освіти вирішували: О. Газман, О. Іванов, Н. Крилова та ін. Герменевтичні аспекти освіти були в центрі уваги науковців: А. Закірова, В. Зінченко, Ю. Сенько, І. Суліма та ін. В межах аксіологічного підходу проблеми освіти досліджують: В. Караковський, А. Кір‘якова, І. Котова, Є. Шиянов, Є. Ямбург та ін. З позицій синергетики проблеми освіти досліджено у працях науковців: О. Астафьєва, Л. Бевзенко, В. Буданова, І. Добронравова, Н. Кочубей, В. Лутай та ін.

Серед українських дослідників, які працюють у сфері філософії освіти слід виокремити: В. Андрущенко, В. Астахова, Г. Балл, І. Зязюн, В. Ільїн, В. Кізіма, С. Клепко, Г. Клімова, К. Корсак, В. Кремень, М. Култаєва, В. Луговий, В. Лутай, Є. Мануйлов, В. Огнев’юк , В. Скотний та ін.

Мета статті полягає в аналізі сучасних концептуалізацій освітнього простору та виявленні основних домінант нової освітньої парадигми.

Тривалий час остаточне слово у розвитку природи, суспільства і освіти займала діалектика. Однак, претендуючи на визначеність «усього», безумовну

об’єктивність, остаточну повноту опису, діалектика відійшла від нових запитів життя з його гнучкістю, відкритістю, свободою волі, постмодерністською багатовекторністю. У своєму прагненні до ідеалу цілісності і точності діалектика створювала могутній апарат моделювання завершених теорій, а гуманітарні науки, слідуючи її настановам, будували штучні моделі людини, освіти, виховання, економічного і соціального розвитку, формальні, а не змістовні конструкції. Як наслідок, освіта стала заручницею ідеалів, які створювалися у межах формуючого та соціалізуючого підходів.

Прихильники формуючого підходу серед яких І. Глікман, А. Кочетов, Б. Лихачов, Г. Філонов переконані у тому, що майбутня яскрава індивідуальність дитини напряму залежить від цілеспрямованого виховного впливу вихователя. Такий вплив має «розбудити» духовні ресурси дітей, організувати їх, оформити і забезпечити стійкі механізми регуляції поведінки і діяльності вихованців. Формуюча технологія виховання дозволяє керувати поведінкою дитини: заохочувати соціально позитивні дії і обмежувати соціально негативні. Формуючий підхід характеризує лінійний принцип осмислення процесу виховання. Для вихователя в межах цього підходу надзвичайну значимість має виховний ідеал, програма виховання, традиційні форми виховної роботи, прагнення до організації чітко функціонуючої виховної системи.

Соціалізуючий підхід (В. Бочарова, М. Галагузова, А. Мудрик, М. Шакурова, В. Ясницький) відображає цілеспрямований процес формування соціально значимих якостей особистості, необхідних для її успішної соціалізації. Найважливішою характеристикою виховання є його «соціальна ефективність», тобто забезпечення соціалізації дитини і її особистісного самовизначення. Ключовим поняттям цього підходу є «соціальне виховання». Цим поняттям вітчизняна педагогіка прагнула окреслити нову сферу громадянського виховання – формування соціальної і політично-активної особистості.

Але за таких обставин громадяни замало підготовлені до функціонування в умовах інформаційного суспільства, не здатні до адекватної реакції на дедалі гострішу екологічну кризу, девальвацію моральних норм, нестабільність політичних, економічних, соціальних ситуацій. Інформаційне суспільство висуває нові вимоги до освіти, одним з головних завдань якої є формування світогляду майбутнього фахівця на основі полірівневого звернення до особистості: на мікрорівні — як до суб’єкта саморозвитку, зі своїм неповторним індивідуальним образом, високорозвиненою духовністю, творчим початком, позитивною Я концепцією; на мезорівні — як до суб’єкта професійного становлення, основною ознакою якого є наявність цілісного комплексу професійно значимих характеристик: якостей, рис, переконань, ідеалів, цінностей тощо; на макрорівні — як до суб’єкта світової цивілізації, універсальними (планетарно-космічними) характеристиками якого є ноосферне мислення, планетарна свідомість, полікультурність, гуманістична культура, громадянськість, толерантність, здатність до життєтворчості у глобальному масштабі тощо.

Саме такий розвиток особистості становить мету, результат і перспективу нової освітньої парадигми. Тому на перший план у сучасній освіті виступають наступні проблеми: розвиток цілісної творчої особистості на основі одвічних гуманістичних цінностей людства і норм демократичної культури; створення особистісно-гуманістичної аури на усіх ланках освітньої галузі; розробка теоретико-методологічних засад нової освітньої парадигми та її технологічного забезпечення.

Основними принципами вирішення цих питань виступають холізм (синергетична цілісність) і поліцентризм, відкритість і динамізм, демократизація і гуманізація, природовідповідність і культуровідповідність, полікультурність і толерантність, диференціація й інтеграція, варіативність й елективність. Саме вони зумовлюють перегляд екзистенційно-ціннісного підґрунтя освітньої системи як найбільш рухомого й технологічного

компонента культури людства, констатуючи необхідність розробки нової освітньої філософії.

Сучасні підходи в освіті відображають ідеї та принципи синергетики. Синергетика не є догмою, але синергетичні уявлення дозволяють створити нові технології та методики навчання, збагатити освітній процес, що забезпечить підвищення якості освіти, сприятиме підготовці соціально активних, творчих фахівців, здатних до самовдосконалення, до свободи вибору, свободи дій, і самовідповідальності.

Наприклад, в основі культурологічного підходу лежать ідеї філософії постмодернізму і гуманістичної психології. Прихильники цього підходу відмовляються від виховання як спеціально організованого педагогічного процесу. Вони вважають, що особа, осмислюючи світ культури адаптується до дій й поведінки оточуючих і шляхом власного досвіду освоює культурні норми та цінності. Головне – взаємодія, особистісне спілкування педагога та учня, а виховання – є «побічним ефектом» всіх самостійних пошуків особистості. Педагог у такій системі взаємин визнається як рівноправний партнер у спільних заняттях, як доброзичливий організатор підтримки (фасилітації) учня. Педагог-фасилітатор не дозволяє собі прямо організовувати діяльність і спілкування учнів, контролювати і оцінювати їхні вчинки, керувати їхньою поведінкою. У своїй діяльності фасилітатор реалізує розуміння учня, схвалення, довіру, свій відкритий особистісний інтерес до нього.

В основі герменевтичного підходу лежить філософська теорія розуміння. З позицій герменевтики, виховання – це звернення до внутрішнього досвіду суб’єкта, до його «життєвого світу», який проявляється як переживання. Тобто людина розуміє в інших тільки те, що пережила і розуміє у самій собі. Це однаково стосується як педагогів, так і учнів. Саме переживання (а не поведінкові реакції або судження) повинні виникати у ситуаціях педагогічної взаємодії, що завжди організується як діалог дорослого і дитини. Герменевтична практика будується як робота з переживаннями учнів, їхніми спогадами, очікуваннями, фантазіями. Важливими атрибутами цього процесу є

колективна творчість, есе, автобіографічні записки, щоденники, листи. Ці продукти вербальної творчості мають бути визнані педагогом як особистісна, індивідуальна цінність учня. Розуміння в герменевтиці розглядається як процедура осмислення, осягнення сенсу у будь-яких проявах людської культури. «Навчання розумінню» звернено не на вирішення безпосередніх проблем людини, а на ідентифікацію цінностей.

Аксіологічний підхід спирається на певні ідеї та цінності, які при позитивному сприйнятті стають переконаннями педагогів і стимулами для їхньої творчої діяльності. Демократична система освіти, яка створює умови для саморозвитку особистості, має виходити з положення, що цілі та цінності людської діяльності залежать від рівня культури, вони визначають характер техніки, загальні тенденції розвитку всіх сфер суспільства.

Антропологічний підхід втілюється на практиці «гуманістичної педагогіки», «рефлексивної педагогіки», «педагогіки ненасильства». Виховання з позиції педагогічної антропології розглядається як природний процес, що відповідає природі людини, як розвиток індивідуальних здібностей, задатки яких властиві їй від народження. В основі цього розвитку лежить найважливіша духовна потреба людини – потреба у самовихованні. саморозвитку. Антропологічний підхід відстоює значення системи в організації освіти, оскільки декларує єдність і цілісність розумової, емоційної, вольової, моральної і фізичної сторін розвитку.

Психотерапевтичний підхід розглядає виховання як процес спрямування особи на духовне оздоровлення, пошук гармонії, самовираження, саморозвиток шляхом арттерапії, психодрами, тренінгів особистісного зростання, спілкування тощо.

Таким чином, основними тенденціями розвитку освітньої системи є її фундаменталізація, посилення гуманістичної спрямованості, формування у особи системного підходу до аналізу складних явищ та процесів, стратегічного мислення, потреби в самоосвіті, виховання соціальної та професійної мобільності, гнучкості. Все це вимагає якісної перебудови навчально-виховного

процесу з метою впровадження до освітньої галузі результатів сучасних міждисциплінарних досліджень. Ефективна реалізація цих вимог не можлива без використання сучасних підходів, нової методології, нових понять та категорій, що пропонує синергетична модель освіти.

На сьогодні синергетика є одним з новітніх наукових напрямків, ідеї та принципи якої використовують при дослідженні процесів, що відбуваються у різних галузях, зокрема, і в системі освіти. Методологія синергетики повинна принципово змінити погляд на процес освіти. Освіта – це не процес передачі знань від вчителя до учня, не пропонування готових істин і не лінійний процес виховання ідеалу. За словами В. Буданова: «Освіта – це нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого та зворотного зв’язку; процес, що сприяє пробудженню власних сил того, хто навчається, співробітництву з собою та іншими учасниками освітнього процесу» [9;3]. Синергетична парадигма базується на цілісному сприйнятті людини та світу, на розумінні необхідності поєднання особистих інтересів та суспільних цінностей.

За думкою наковців В. Аршинова та В. Войцеховича [1], синергетика, як метод дослідження відкритих самоорганізованих систем, виникла у відповідь на кризу стереотипного, лінійного мислення, характерними ознаками якого є: розуміння хаосу як виключно деструктивного явища; розгляд випадковості як другорядного, побічного фактора, який не має принципового значення у пізнанні та розвитку; розуміння нестійкості та нерівноваги виключно як негативних та руйнівних факторів; твердження, що процеси, які відбуваються у світі та суспільстві, є зворотними за часом та передбачуваними на необмежено великі проміжки часу; уявлення про те, що процеси та явища мають жорсткий причинно-наслідковий зв’язок; розвиток є лінійним, поступальним, безальтернативним, а минуле становить лише історичний інтерес; твердження, що результат зовнішнього управляючого впливу є однозначним і лінійним, передбачуваним наслідком прикладених зусиль, що відповідає схемі: вплив – бажаний результат, тобто, чим більше вкладаєш енергії, тим кращим є результат.

Синергетичний підхід до системи освіти у сучасних умовах є необхідним та актуальним. Система освіти, яка орієнтована лише на вузьку спеціалізацію та забезпечення майбутнього фахівця певною сумою знань, не відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства та не є конкурентоспроможною. Універсалізм сучасної особистості полягає не в кількості відомостей з різних дисциплінарних областей, що утримуються в пам’яті, а в оволодінні загальною системою орієнтації у потоці інформації, у створенні чітких способів відбору дійсно важливої та цінної інформації, у формуванні вміння постійно поповнювати й оновлювати власні знання.

Філософія сьогодення виокремлює два способи пізнання людиною закономірностей життя: у суспільно-історичному розвитку особистості, в процесі діяльності та в індивідуальному розвитку. Таке пізнання можливе, наприклад, при застосуванні персонологічного підходу, що прискорює особистісне пізнання слухача, розвиває його творчий потенціал, сприяє глибокому оволодінню науковими знаннями та фаховим досвідом. Це спонукає до пошуку власного шляху, до вибору зручних засобів навчання. Персонологія, як інтегральна теоретико-методологічна модель орієнтована на практичну герменевтику індивідуальних випадків. Вона досліджує проблеми індивідуального життя, її просторово-часової тривалості, внутрішньої архітектоніки і особистісних підстав її відтворення і оновлення. Самосвідомість – найбільш важливий прояв людської сутності. Суб’єкт самосвідомості є носієм свободи.

Персонологія – це перспектива метафізики особистості. «Можливе» є принципово важливим для персонології: найглибшим моментом в самосвідомості й ідентичності – «Я», якого ще немає, але яке можливе. Ключовими моментами персонології є поссібілізм і потенціювання.

Для конструювання бажаного майбутнього людина має вміти: приймати здорові рішення в умовах глибокої невизначеності, що обумовлена ростом складних соціальних процесів (для цього необхідний інтелектуальний альянс між передбаченнями, виробництвом інновацій та управлінською діяльністю);

мислити глобально та діяти активно, адекватно до ситуації; перебувати у синергізмі (принцип нелінійних зворотних зв’язків, що встановлюються між суб’єктом та середовищем його активності); створювати відповідно до власних можливостей та до неявних тенденцій когерентного середовища взаємоузгоджений світ. Це настанова не просто на бажане, а на здійснене майбутнє. За словами лауреата нобелевської премії з фізики Денеша Габора, майбутнє не можливо передбачити, але його можливо створити.

Нова освітня парадигма відкриває простір для розвитку особистості, для освоєння нею відкритого світу культури, що вміщує все загальнолюдське, всі досягнення світової цивілізації. Отже, система освіти в цілому повинна бути спрямована на становлення та розвиток цілісної особистості, для якої творче ставлення до навколишнього середовища та власної діяльності є органічною складовою. Тому можна констатувати необхідність і доцільність поширення нових підходів не тільки для визначення цілей та змісту освіти, а й загалом для управління процесом навчання та виховання.

Відповідно до цього В. Буданов виокремлює напрямки упровадження синергетики до освітнього процесу: *синергетика для освіти* – інтегративні курси синергетики у початковій та середній школі; цикл фундаментальних дисциплін у вищій школі; цикл спеціальних дисциплін на рівні аспірантури; підвищення кваліфікації вчителів та викладачівадаптивні курси та друга вища освіта. *Синергетика в освіті* – фундаменталізація освіти, яка базується на принципах синергетики; внесення принципових змін в існуючі програми як фундаментальних, так і фахових дисциплін; використання основних понять синергетики при викладанні природничо-наукових та гуманітарних дисциплін – впровадження спецкурсів з синергетики відповідно до профілю вищих навчальних закладів. *Синергетика освіти* – створення єдиного міждисциплінарного простору у навчальному закладі; новий тип соціальних відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу, що передбачає взаємодію на правах рівності, співробітництво, співтворчість, взаємну

допомогу – використання синергетичних методів навчання: самоосвіта, нелінійний діалог, пробуджуюче навчання, гештальтосвіта, тощо [4].

Отже, становлення нової освітньої парадигми потребує модернізації пріоритетів, цінностей, відносин та взаємовідносин у системі освіти, що багато в чому, залежить від готовності навчальних закладів і викладачів до інноваційної діяльності. Вирішальну роль при застосуванні синергетичних знань відіграє особистість – приклади педагогічної майстерності й авторських методик є кращими зразками застосування цілісних синергетичних підходів, але на сьогодні проблема полягає не в тому, щоб створити єдину методику, а саме в тому, щоб навчити викладача усвідомлено створювати свою, тільки йому властиву методику й стиль, залишаючись на позиціях людиноцентризму.

Інноваційна діяльність, таким чином, є якісним етапом саморозвитку освітнього процесу. Наприклад, для освітніх установ, що здійснюють таку діяльність, особливо характерні процеси самоорганізації у педагогічному середовищі, це може бути і виникнення стійких структур (творчі групи, об’єднання), і поява креативних особистостей, здатних до створення «власне-нового», безвідносно до попереднього суспільного досвіду.

Звідси ключовим завданням професійної освіти є навчання слухачів креативному мисленню, зокрема і колективному, а ключовим елементом будь-якої сучасної технології професійної освіти є технологія формування та розвитку системно-креативного мислення. Сьогодні набагато важливішим є правильно думати, аніж багато знати –у ява важливіша за знання, як часто підкреслював А. Ейнштейн.

Відтак, креативність є здатністю до генерації нового знання шляхом технологічно керованого розширення і трансформації сприйняття реальності як майбутнього, здатного системно організувати теперішнє. Підтримуємо думку Д. Чернавского [8], про те, що креативність – творче конструювання у режимі самоорганізації процесу мислення. У цьому сенсі креативність відрізняється від творчості, як генерації нового знання шляхом використання вже існуючих актуальних властивостей, зв’язків, відносин, хоча і прихованих. Креативність

передбачає створення, проектування таких властивостей з вже існуючих елементів. Творчість характеризується некерованою спонтанністю, креативність – керованою продуктивною уявою.

Таким чином, ступінь креативної активності середовища призводить до розширення освітнього простору. За цих умов управління стає системоутворюючим фактором для подальшого розвитку системи. З'являється проблема «оптимального співвідношення цілеспрямованого організуючого впливу і самоорганізації, що дозволяє зберегти не лише цілісність єдиного, але і частку хаосу, як джерела самоорганізації і порядку в єдиному.

Відповідно до принципів синергетики можливо побудувати модель управління освітнім простором. У цій моделі метою управління є досягнення такої узгодженої взаємодії елементів системи, яка б могла забезпечити функціонування цих елементів і існування всієї системи у цілому, збереження і розвиток системи освіти, а також створення умов для розвитку комунікативних зв'язків між освітніми установами. Кінцевою метою управління є створення умов для розвитку особистості. Завданням – є оптимізація взаємодії процесів збереження і зміни, що відбуваються в освітньому просторі. Критерієм цієї оптимізації є міра забезпечення розвитку суб'єктів освітнього простору, шляхом існуючих для цього можливостей – свободи вибору.

Список використаних джерел

1. Аршинов В. И., Войцехович.В. Э. Синергетическое знание: между сетью и принципами. / В. И. Аршинов, В. Э. Войцехович // Самоорганизация и наука II. Синергетическая парадигма. – М.: 1999.
2. Бим-Бад Б. М. Философско-педагогические основы современных образовательных практик / Б. М. Бим-Бад – [Електронний ресурс] – режим доступа: http://www.bim–d.ru/docs/philos_sovr_pedagogiki.pdf
3. Буданов В. Г. Синергетические стратегии в образовании. / В. Г. Буданов // Философские проблемы образования. – Москва. РАГС. 1996.
4. Буданов В. Г. Синергетика для гуманитариев. / В. Г. Буданов // Труды международной конференции «Математика. Компьютер. Образование». –

Пущино. Москва. Прогресс-традиция. 1997. «Синергетика для гуманитариев: пять лет спустя». – Синергетика образования. – Москва. Гнозис. 1997.

5. Валицкая А. П. Философские основания современной парадигмы образования / А. П. Валицкая // Педагогика. 1997. - № 3. – С. 15-19.
6. Малинецкий Г. Г. Параметры порядка, самоорганизация и получение образования / Г. Г. Малинецкий – [Електронний ресурс] – режим доступа к ресурсу: http://spkurdyumov.narod.ru/PARAMETRPOR.htm
7. Скотний П. В. Роль синергії в стратегічному управлінні / П. В. Скотний // Синергетика і освіта : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції,. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012 – С. 325-331.
8. Чернавский Д. С., Чернавская Н. М. Проблема творчества с точки зрения синергетики / Д. С. Чернавский, Н. М. Чернавская – [Електронний ресурс] – режим доступа к ресурсу: http://spkurdyumov.narod.ru/CherSyn10.htm
9. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / Пер. З англ.. – К.: Юніверс, 2003. – 168 с.